

Тенденції забезпечення громадського інтересу в суспільстві та державі

Володимир Новохацький,
заступник голови
Всеукраїнської громадської організації
„Українська рада миру”

В останні роки, коли на теренах колишнього СРСР пошвидко сталися процеси становлення громадянського суспільства, почали виникати численні неурядові, недержавні, некомерційні організації для репрезентації і захисту громадського інтересу різних верств населення. Відтак стає актуальною потреба ідентифікації цих організацій та їх класифікація. Мета, яку автор вважає пріоритетною у розкритті зазначеної теми, є синтез інституціональних і корпоративних засад становлення та розвитку громадських ініціатив, що є наслідком існування в суспільстві незаповненого простору, створеного громадським інтересом.

Проблематику творення громадянського суспільства в тій чи іншій площині розглядали як українські, так і зарубіжні науковці, але в означеному нами контексті теоретичних розвідок практично не зустрічається. Наприклад, праця О. Винникова і А. Ткачука „Громадські організації в Україні” містить згадку про цю проблему, але зміст її не розкривається навіть побіжно. В. Білецький у книзі „Громадські організації та їх роль у житті суспільства” в одному з підрозділів теж торкається цієї тематики, але процесів розвитку громадського інтересу в суспільстві не аналізує. Інші дослідники (наприклад, С. Рябов, В. Малєєв, С. Светлова, М. Степаненко) згадують означену проблему лише побіжно.

У XVII – XIX століттях філософи й суспільні діячі, що стояли біля колиски класичної моделі ліберальної демократії, вважали участь політичних груп і фракцій в демократичному політичному процесі недоречною. Ж.-Ж. Руссо у своїх трактатах і батьки-засновники США на сторінках „Федераліста” негативно оцінювали партії, фракції, кліки, бо вважали їх діяльність деструктивною, несумісною з одним із основних

положень демократії – принципом Загального блага, яке досягається через виявлення Загальної свободи народу [4, с. 37]. Народ вони мали за сукупність атомізованих раціонально мислячих індивідів, що прагнуть максимізувати власну вигоду при збереженні безпеки існування – тобто народові близький просвітницький ідеал Щастя і Блага. Просвітники ж вважали, що, оскільки закони розуму універсальні, то й уявлення про щастя та благополуччя приблизно однакові в усіх людей.

Але ж управління суспільними справами вимагає спеціальних навичок, а тому цю справу доручають фахівцям – представникам, яких обирає народ і які від його імені формулюють основні напрямки політики та приймають політичні рішення. Громадяни контролюють своїх представників, як правило, за допомогою демократичних виборів. За активністю і результатами участі громадян в електоральному процесі народні обранці можуть судити, наскільки їхня політика відповідає волі виборців.

У рамках класичної ліберально-демократичної парадигми політичний процес мислився таким, що відбувається в суворій відповідності з конституційними нормами і принципами, а політична активність груп сприймалась як релікт феодально-класової структури суспільства і загроза демократичним інститутам, котрі ще тільки формувалися. Така активність не тільки порушує логіку конституційного процесу, але й підриває єдність політичної спільноти, що ґрунтується на принципах Загальної Свободи. Відтак вивчення політичного процесу обмежувалося переважно описом діяльності конституційних органів. Такий підхід одержав назву інституціонального.

На початку ХХ століття, з розвитком громадянського суспільства і демократичних інститутів, стала очевидною обмеженість інституціонального підходу при дослідженні демократичних політичних систем.

Значний вклад у вироблення нового концептуального апарату й методологічних підходів дослідження політичних процесів і структур демократичного суспільства зробили представники плюралістичного напрямку в філософії (Г. Ласкі, П. Одегард) і теорії груп у соціології (А. Бентлі, К. Кулі, Д. Трумен). Класичній (або традиційній) моделі демократії, що сформувалася на ідеях Просвітництва, було протиставлено сучасну демократичну модель – поліархії, тобто „організованого плюралізму”. Вона базується на ідеї дисперсії політичної влади в демократичному суспільстві між автономними групами, наявності великої кількості центрів прийняття політичних рішень.

Ще 1887 року Ф. Тенніс опублікував працю „Громада і суспільство”, що помітно вплинула на розвиток соціологічної і політичної науки. Його концепція будувалася на протиставленні діяльності комунальних груп, що складають основу феодального суспільства, та асоціацій, які

конституують сучасне – громадянське – суспільство.

В соціології до групи прийнято відносити сукупність людей, які взаємодіють. Група характеризується усвідомленою приналежністю до неї кожного її члена і прагненням дійти згоди з іншими, а також розвиненим почуттям групової ідентичності з іншими учасниками і, можливо, наявністю певних індикаторів формальної організації. Крім того, стиль внутрішньогрупового спілкування, як правило, відрізняється від спілкування з людьми, які до групи не належать.

Групи прийнято поділяти на первинні і вторинні.

Поняття первинної групи увів у науковий вжиток Ч. Кулі в праці „Соціальна структура”. Це поняття стосується членів родини: між ними складаються стійкі емоційні відносини. Згодом соціологи стали цим терміном позначати будь-які групи, в яких сформувалися тісні особисті відносини, що визначають сутність групи (друзі, закохані тощо). Первинні групи характеризуються безпосереднім інтимним контактом. Це означає, що люди відчують потребу піклуватися одне про одного, пріоритет у спілкуванні віддається особистісному факторові, а не спеціалізованим рольовим функціям. У міру зростання чисельності групи така безпосередня взаємодія стає проблематичною. Індивідуальні відносини набувають спеціалізованого характеру і можуть втратити свій яскраво виражений емоційний зміст.

Істотною ознакою вторинних груп є деперсоналізація відносин. Такі групи утворюють люди, не пов’язані емоційними відносинами. Як правило, їх взаємодія диктується прагненням досягти певної спільної мети. Тут переважають формалізовані правила і норми поведінки, природа груп починає все менше залежати від їх членів. Відносини набувають рольового забарвлення, заданого організаційною структурою. Основна увага звертається не на особисті якості, а насамперед на вміння виконувати конкретні функції [12, с. 64].

А. Бентлі (праця „Процес керування”) увів у науковий обіг нове поняття – „групи інтересів”. До них він відносить організовані групи людей, що мають певні цілі та висувають конкретні вимоги перед політичною владою. Індивідуальну поведінку учасників політичного процесу вчений розглядав через взаємодію груп, до яких індивіди увійшли з тих чи інших мотивів. А. Бентлі пропонував розглядати суспільство як „сукупність різних груп інтересів, причому кількість груп обмежується лише одним показником – інтересами, заради яких вони створені й діють” [10, с. 38].

Висновки А. Бентлі підтвердили емпіричні дослідження. Було встановлено велику роль груп як центрів і генераторів соціальної і політичної активності, що, поряд з інституціональними структурами, формують політичний процес і громадянську поведінку, діючи як згідно з інституціональними розпорядженнями, так і всупереч їм.

Соціологи схильні були пов’язувати активність добровільних асоціацій

з високим ступенем соціальної диференціації суспільства, що, у свою чергу, було наслідком процесу модернізації. На думку Д. Уїлсона, „чим гетерогеннішим є суспільство, тим різноманітніші інтереси існують в ньому” [26, с. 201]. За Т. Парсонсом, асоціації є одним з головних способів структурування громадянського суспільства [22, с. 49]. Складні суспільства потребують значної кількості організацій, або великих вторинних груп, які створюються для досягнення певних цілей.

Серед причин, що спонукують людей об'єднуватися в групи для тиску на уряд, Д. Уїлсон називає й таку, як децентралізація політичної системи, котра сприяє зростанню кількості груп, які використовують різні варіанти доступу до уряду для досягнення власних інтересів. Активність груп інтересів може обумовлюватися слабкістю партійних систем або тимчасовим ослабленням позицій політичних партій.

Самодіяльні громадські асоціації (об'єднання), якими б незначними здавалися їх інтереси, перетворюються на центральний інститут громадянського суспільства, оскільки саме навколо них „обертається реальне повсякденне життя”. Саме ці інтереси (якщо вони носять масовий характер, а відтак мають значення для розвитку всього суспільства) повинні знайти форми своєї репрезентації на державному рівні, якщо ці інтереси неможливо вирішити силами самих об'єднань громадян. Деякі групи настільки часто втягуються в процес прийняття політичних рішень, що їх активність важко відрізнити від політичної. Але для більшості груп політична активність не є пріоритетом.

Якщо „групи інтересів” є добровільними організаціями, що репрезентують інтереси їх членів у відносинах з іншими групами та політичними інститутами, то термін „лобізм” означає лише безпосередній вплив на процес прийняття законів у парламенті, а „групи тиску” – це організації, що прагнуть підтримати ухвалення конкретних рішень державними органами чи завадити йому. Тому поняття „лобі” і „групи тиску” вужчі у порівнянні з категорією „групи інтересів”. До асоційованих груп інтересів належать профспілки, торговельні палати, асоціації промисловців, етнічні асоціації, релігійні та громадські групи тощо. На думку Н. Смелзера, добровільна асоціація має такі ознаки: мета – захист спільних інтересів її членів; членство в асоціації добровільне; організація не пов'язана з урядовими органами [5, с. 348].

В політичній науці спочатку взяло гору „вузьке” трактування груп інтересів. Їх ототожнювали з організованими групами або союзами. Так, Дж. Уїлсон визначає групи інтересів як організації, що не залежать від держави і політичних партій. Однак вони прагнуть впливати на державну політику [26, с. 95]. Подібне визначення дає і Г. Зейглер: „Групи інтересів – формальні організації, що прагнуть вплинути на демократичний політичний процес” [27, с. 377].

Відтак дослідники передусім звертають увагу на діяльність

асоційованих груп інтересів. Такі групи можуть бути організаціями як з індивідуальним, так і з колективним членством, орієнтуватися на політичну мобілізацію учасників для досягнення узгоджених цілей (наприклад, профспілкові організації). Однак вони можуть досягати мети і без масового членства, як, наприклад, „Кампанія за повітря, вільне від свинцю” – Clear, що складається лише з кількох людей, але користується значним впливом завдяки спонсорському фінансуванню й підтримці інших організацій („Друзі землі”, „Суспільство консервації”).

Групи інтересів – це добровільні асоціації індивідів, що відрізняються від політичних партій, зокрема, тим, що не висувають кандидатів на виборні посади і не прагнуть влади. Їхня мета – впливати на уряд та інші політичні органи, формально залишаючись поза ними. Головний спосіб дій – переконання, поради тим, хто керує, інформування громадськості та політичних лідерів про потреби й погляди тих чи інших соціальних груп, організовані дії на підтримку своїх інтересів (страйки, мітинги тощо). Підставою для створення таких груп може стати будь-який соціально значимий статус чи ознака – вік, стать, етнічність, професія.

Дослідники звертають увагу на те, що групи репрезентують переважно функціональні інтереси. Вони ефективні тоді, коли на загал відображають широкий спектр важливих для суспільства економічних, соціальних, ідеологічних, культурних, етнічних, екологічних, територіальних, галузевих, релігійних та ін. інтересів. Це не тільки гарантує вплив на прийняття політичних рішень, але й забезпечує масив інформації та підтримку, якої потребують органи державної влади й управління. Тому групи є одночасно основою політичної системи та її найважливішим компонентом, інформаційним каналом, який оперативно передає вимоги інституціональним елементам системи.

Особливістю демократичних суспільств є наявність легітимних і, як правило, законодавчо оформлених і конституційно закріплених каналів доступу до ресурсів політичного впливу. Зокрема, термін „лобіювання” спочатку стосувався переважно впливу на законодавців [2, с. 66]. Таким об'єктом стають, у першу чергу, органи законодавчої і виконавчої влади. Основним засобом впливу є інформація, що їм надається. У цьому випадку групи інтересів діють переважно через науково-дослідні установи й консультаційні фірми, які продукують політичні рекомендації з широкого кола питань, або через фахівців в органах виконавчої влади.

Урядова бюрократія є головним важелем доступу до політичних рішень у всіх політичних системах. Привабливість цього каналу в тому, що він дозволяє оперативніше добиватися необхідного рішення й уникати публічних дискусій. Ускладнення можуть виникати тому, що бюрократія (за винятком вузького кола вищих посадовців) через специфіку свого формування – шляхом призначення на посаду – не залежить від електорального процесу, її майже неможливо контролювати

демократичними методами. Більше того, деякі відомства самі активно вдаються до політичного лобіювання, створюючи для цього спеціальні органи зв'язку з парламентами і виділяючи значні асигнування.

Вплив на судову систему також ефективний (з погляду суспільного резонансу) стосовно важливих політичних проблем. Позитивне рішення в окремій справі може змінити загальну політику суду. Але це вимагає багато часу і ретельної юридичної підготовки. Тому цим каналом лобіювання групи інтересів користуються рідко.

Важливий канал політичного впливу груп інтересів – політичні партії. Однак високий ступінь ідеологізації, внутрішня ієрархія і дисципліна обмежують можливості його використання.

Групи інтересів широко використовують засоби масової інформації. Ініціатива, сприятливо висвітлена у ЗМІ і яка завдяки цьому одержала суспільну підтримку, здебільш не може ігноруватися політиками.

Дослідження засвідчили, що успіх у просуванні інтересів визначається не тільки їх суспільною значимістю та відповідністю колективному інтересу, але й інструментами, ресурсами впливу, якими оперують групи. Найважливіше – фінанси і власність. Вони дозволяють через економіку впливати на структуру зайнятості, державний бюджет, підтримувати коштами урядові програми, а відтак впливати на суспільні настрої.

Чисельність групи безумовно впливає на її можливості чинити тиск. Але в окремих випадках малочисельність можна компенсувати організаційною згуртованістю, доступом до важливої інформації, кваліфікацією учасників. Групи інтересів, що мають необхідні знання і досвідчених експертів, особливо впливові у випадках, коли політичне питання потребує вирішення складних технічних проблем [2, с. 97].

Згідно з плюралістичною теорією, політична система розглядається як система взаємодії різних груп, котрі перетинаються та взаємодіють між собою: зіткнення конкурентних прагнень забезпечує динамізм і рівновагу системи. Р. Даль і Ч. Ліндблом вважають, що суперництво груп за вплив на політичний курс дещо нагадує конкуренцію в економіці, яка встановлює рівновагу між попитом і пропозицією. Але в політиці конкуренція між групами дозволяє встановити рівновагу між вимогами, висунутими різними прошарками суспільства, і підтримкою, яку одержує політична система, якщо висунуті громадянами вимоги задовольняються внаслідок прийнятих рішень.

Облік реального балансу сил при прийнятті політичних рішень дозволяє будь-яким групам домагатися підтримки. Якщо ж політичний вплив окремих груп зростає неадекватно з їх реальною суспільною значимістю, а політика, яку проводить уряд під тиском цих груп, не відповідає очікуванням більшості, то завдяки механізму конкуренції, закладеному в участі груп інтересів, автоматично зростає чисельність опозиційно налаштованих груп, які ставлять уряд перед вибором: або зміна

чи корегування офіційного курсу, або втрата суспільної підтримки й відсторонення від влади. Таким чином, діяльність груп інтересів демократичним, мирним шляхом, без будь-якого силового втручання унеможливило встановлення диктаторських режимів.

Ця теорія примусила не тільки переглянути роль груп у політичному процесі – в світлі такого підходу групи з „неминучого зла” перетворилися на конструктивний фактор. В основі теорії плюралістичної демократії лежить теза: індивіди можуть швидше передати свої вимоги урядові за допомогою групової активності.

Процес формування груп інтересів нерівномірний. Дослідники відзначають періоди, коли політичні організації виникали особливо інтенсивно. В США піки громадянської активності припадали на 70-і роки XVIII століття, в період боротьби за незалежність, та на 60-і роки XIX століття (розвиток робітничого руху, формування перших профспілок, а потім і організацій підприємців). Але „золотий час” асоційованих груп інтересів настав на початку XX століття, коли було створено такі великі організації, як Торговельна палата, Національна асоціація промисловців, Американська медична асоціація, Міська ліга, Американське федеральне бюро з питань соціального забезпечення, Національна організація сприяння розвитку кольорового населення та інші.

Нове зростання кількості організацій захисту групових інтересів спостерігалось після 1970-х років. Їх питома вага складає приблизно 2/3 від усіх нині діючих груп. Причому якщо до 1960-х років найчастіше виникали лобістські організації корпорацій, профспілкових і торговельних організацій, то нині найактивніше проявляють себе в політиці групи захисту довкілля, прав споживачів, групи з соціального забезпечення та захисту громадянських прав. Тому асоційовані групи інтересів часто називають „привідними пасами демократії” та індикаторами розвитку громадянського суспільства [6, с. 98].

Опосередкованим підтвердженням цього є, з одного боку, зростання їх числа й активності в демократичних країнах. За даними статистики, у США близько 2/3 населення входить принаймні до однієї з груп, у Великій Британії і Німеччині – 1/2, в Італії – менше 1/3. Особливо активні в цьому представники середнього і вищого класів.

В Україні процес формування громадських асоціацій розпочався на межі 1980-х – 1990-х років – на хвилі перебудови та ліберальних реформ. За даними Міністерства юстиції, на початок 2001 року у нас налічувалося близько 25 тисяч громадських об'єднань різного рівня державної реєстрації — від загальноукраїнських і міжнародних, до міжрегіональних, регіональних та місцевих. Але результати опитувань свідчать, що поки що „прости” українці не вважають недержавні організації впливовою силою. За результатами досліджень, проведених Центром ім. О. Разумкова, тільки 7 % респондентів сприймає асоціації за інтересами та подібні до

них організації як ефективний канал зв'язку між суспільством і владою [3, с. 2].

Політичний процес у недемократичних політичних системах – авторитарних і тоталітарних – також можна розглядати як взаємодію груп інтересів. Однак у них найбільш політично активні неасоційовані й інституціональні групи. В період криз можлива активізація протестних груп, а асоційованих груп інтересів або немає, або ж вони позначені чисто формально.

Так, на думку Ж. Блонделя, ефективність політичної системи в комуністичних країнах багато в чому визначалася політичною інфраструктурою, що конституювалася компартією та безліччю допоміжних органів (профспілки, молодіжні організації тощо). Вони можуть нагадувати відповідні органи ліберально-демократичних політичних систем. Але різниця, передусім, у тому, що компартія не має чітко окресленої сфери діяльності, якою володіють партії в ліберально-демократичних політсистемах. Поза політичною інфраструктурою, представленою партією та офіційно визнаними групами, існував інший рівень – цілком неофіційний, з традиційними організаціями (зокрема, етнічними чи релігійними) або з сучаснішими (протестними). Діяльність таких груп, на нашу думку, чимало посприяла системній кризі 1989 – 1991 років в СРСР та інших східноєвропейських країнах [11, с. 97].

Про паралельні структури (другу реальність), характеризуючи специфіку політичної системи радянського суспільства, пишуть й інші автори. Наприклад, М. Ханкок вважає, що в радянському суспільстві групи складалися не на соціально-політичних підставах, а за галузевими та регіональними ознаками або за принципом земляцтва. Поряд з офіційним у політиці існував „паралельний простір”. Ключовим для положення індивіда було не володіння власністю, а фактичне, як правило, юридично не оформлене право розпоряджатися нею. У паралельному світі складалися „тіньові” групи інтересів, що розподіляли між собою сфери впливу за територіальним і галузевим принципами [16, с. 46].

Інша характеристика авторитарних і тоталітарних політичних систем давалася з позицій інституціонального підходу. В цьому випадку дослідники наголошували на корпоративних структурах влади [5, с. 69].

Корпоратизм, як форма державного устрою і різновид політичної культури, асоціюється з фашистськими й авторитарно-єтатистськими режимами. Класичним прикладом традиційно вважаються корпорації (Corporazioni) фашистської Італії. В період реформи 1934 року там, на підставі урядового декрету, було створено 22 корпорації, що охоплювали всі сфери економічної і суспільної діяльності. В них об'єднали працівників і власників підприємств, зайнятих у сфері матеріального виробництва. До особливих корпорацій належали працівники невиробничої сфери – банків і страхових компаній, представники вільних професій, особи, зайняті в

туристичному бізнесі. Місце вищого законодавчого органу посіла Рада корпорацій з 832 осіб, 66 з яких делегувалися фашистською партією, а решта була членами корпорацій.

Цю політичну систему намагалися подати як практичну реалізацію класового світу та гармонії інтересів. Її ядром був особливий тип асоціацій – промислові і професійні корпорації, що виконували подвійну функцію. З одного боку, вони були органами політичного представництва, а з іншого – органами широкомасштабного контролю за діяльністю, у тому числі й політичною, членів корпорацій. Так забезпечувалася лояльність режимові. Ця система орієнтувалася на політичну централізацію та мобілізаційну участь шляхом жорсткого виконання вимог диктатора.

Після Другої світової війни риси корпоративної моделі простежувалися в деяких європейських країнах з авторитарними режимами – в Португалії за Салазара та в Іспанії за Франко. Термін „державний корпоратизм” закріпився також за авторитарними режимами багатьох латиноамериканських країн (після 1964 року), зокрема Бразилії, Мексики, Перу. Прикметною їх рисою було створення ліцензованих асоціацій як посередників між державою та економічними виробниками й обмеження незалежної організаційної активності інших груп інтересів.

Корпоративні структури забезпечують високий ступінь керованості, але аж ніяк не демократичності. Особливо якщо взяти до уваги, що їх розвиток неминуче призводить до збільшення впливу професійних представників спеціалізованих інтересів (зокрема, інституціональних груп) на шкоду громадським, які захищають інтереси ширших верств, а також до виникнення організацій, побудованих на ієрархічних принципах – аж до всеосяжних національних асоціацій, що одержують привілейований, якщо не ексклюзивний доступ до процесу прийняття важливих стратегічних рішень. А це підриває один з основних принципів демократичного політичного процесу – принцип змагальності або конкуренції, що ґрунтується на рівному доступі всіх учасників політичного процесу до владних ресурсів. Корпоратизм, зрештою, веде до вивищення груп-монополістів над конкуруючими одна з одною групами, що репрезентують приватні інтереси, збільшує процес заміни індивідів, як основних учасників політичного життя, організаціями, і відроджує здавалося б уже давно забуте в модернізованих суспільствах явище – клієнтелізм.

Терміном „клієнтелізм” описують неформальні владні відносини між індивідами або групами, засновані на обміні бенефіціями. Найпростішим прикладом таких відносин можуть бути малі спільноти – комунальні утворення і примітивні товариства. Патрон, тобто особа з високим статусом, використовує вигоди свого становища – авторитет, ресурси – для заступництва і надання бенефіцій тим, чий статус низький, тобто клієнтів, які навзаєм забезпечують йому підтримку та різні послуги [5, с.

70].

Термін „клієнтелізм” прийшов із стародавнього Риму. Там, сформований у II столітті до н.е., інститут клієнтели відбивав аристократичний характер громадського життя. Патрон, знатний громадянин чи полководець, протегував „вільновідпущеникам” або членам громад, що йому підлягали, тобто клієнтам, не за грошову винагороду, а в обмін на відданість і особисті послуги. Патрон, як правило, був арбітром у суперечках і конфліктах, що виникали всередині групи, забезпечував захист при розгляді їхніх справ у публічних інстанціях. Свідченням відданості клієнта була його участь у свиті патрона. Велика свита вважалась ознакою знатності і впливу. Вона збільшувала шанси її володаря на перемогу в конкурсі на вищі державні посади.

Особливість сучасного клієнтелізму полягає в тому, що зв'язки носять комплексний і різнобічний характер. Патрон виступає в ролі брокера, що встановлює зв'язок з центральною владою. Крім того, сучасний патрон, контролюючи політичні організації, користується публічними ресурсами (робочі місця, пенсії, соціальні пільги), а клієнти, якими можуть бути й організації (етнічні меншини, профспілки), надають патронові електоральну підтримку. Особливо помітний клієнтелізм в суспільствах перехідного типу, що переживають прискорену або насильницьку модернізацію. Але, будучи однією з форм регулювання суспільних відносин через консенсус, клієнтелізм представлений у всіх політичних системах і на всіх рівнях.

Вивчення змісту і специфіки клієнтельних відносин у сучасних, у тому числі й демократичних суспільствах розширило спектр досліджуваних груп інтересів та дозволило адекватніше описати роль неасоційованих і, зокрема, комунальних груп як в авторитарних, так і в демократичних політичних системах.

Водночас відродження інтересу до інституціонального підходу в західних академічних колах у другій половині XX століття знезацька висвітило елементи корпоративних структур у конфігураціях політичних систем Заходу, що вважалися якщо не еталоном демократії, то принаймні стабільними демократіями – у Великій Британії, скандинавських країнах, а також у США й Канаді.

На думку Ф. Шміттєра, ледь післявоєнна хвиля демократизації практично зміла, бодай у Європі, корпоративні структури авторитарно-етатистського або авторитарно-фашистського профілю, як елементи неокорпоратизму почали проявлятися в 1960-х – 1970-х роках, особливо в малих країнах з відносною культурною і мовною єдністю та добре організованими асоціаціями інтересів, де діяли впливові соціал-демократичні партії (Бельгія, Данія, Нідерланди, Швеція, Норвегія, Фінляндія) [8, с.71].

Тісна взаємодія трьох основних агентів макроекономічного процесу –

держави, союзів підприємців і профспілок – підвищувала ефективність управління і сприяла економічному зростанню при збереженні політичної стабільності. Дослідники відзначають, що до безсумнівних здобутків корпоративної моделі можна віднести підвищення ефективності фінансової системи, збалансованість бюджету, зниження рівня інфляції, скорочення безробіття, зменшення страйкової активності, а також нестабільності в рядах політичних еліт. Але якщо твердий контроль за діяльністю груп з боку держави органічно вписувався в теоретичну модель закритих авторитарних систем, то контури корпоративних відносин з різним ступенем повноти і чіткості, що проступали в конфігураціях політичних систем Заходу, не могли не поставити під сумнів два найважливіші постулати плюралістичної теорії: по-перше, те, що змагання груп інтересів забезпечує всім учасникам політичного процесу рівний доступ до ресурсів влади; по-друге, про високий ступінь автономізації груп інтересів від інститутів державної влади взагалі й урядової бюрократії зокрема.

У Великій Британії, наприклад, Національна рада економічного розвитку багато років була центром прийняття рішень з кардинальних проблем державної соціально-економічної політики. Ухваленню національного бюджету передують обов'язкове обговорення альтернативних пропозицій, внесених Конфедерацією британської промисловості і Британського конгресу трейд-юніонів з таких питань, як заробітна платня, ціни, податки, інвестиції, рівень державних витрат на соціальні проекти тощо. Приблизно так функціонують аналогічні установи Бельгії, Голландії, ФРН, Франції, США та інших країн. Незважаючи на істотну різницю в компетенції і складі, у всіх таких установах представлені основні „соціальні партнери” – бізнес, профспілки, держава.

Дослідники звертають увагу і на істотну різницю між корпоративними структурами в авторитарних і демократичних політичних системах. На думку П. Вільямсона, прикметною рисою державного корпоратизму є обмежене визнання ліберальних свобод і народної участі при домінуючому становищі правлячої еліти [26, с. 104]. Корпоративні інститути дозволяють дисциплінувати і контролювати працю в країнах з відносно малорозвинутою економікою, а також забезпечують захист малоефективного національного індустріального інтересу у змаганні з міжнародним бізнесом.

В надрах західних демократій розвивається ліберальний, або соціетальний, корпоратизм. В його основі – представництво функціональних інтересів, яке здійснюють парламентськими, партійними й електоральними каналами організації, котрим публічна влада дозволяє посідати привілейовану позицію в змагальному процесі неформальних інститутів поза урядом за встановлення демократичного контролю над парламентськими процедурами або міністерською відповідальністю. В

обмін на цю позицію групи інтересів забезпечують державним інститутам лояльність своїх членів, проведення погодженої соціальної й економічної політики. Умовою розвитку корпоративних відносин такого типу є наявність сильних централізованих організацій, що репрезентують інтереси праці й капіталу, і можуть застосовувати репресивні санкції щодо своїх членів, які порушують колективну угоду.

На думку багатьох дослідників, ліберальний корпоратизм у принципі сумісний з основними цінностями демократії – змагальністю та участю. Політична реальність свідчить, що західним країнам вдалося повністю зберегти громадські свободи: регулярно проводяться вибори на змагальній основі, результат яких не визначається заздалегідь; органи влади відповідають за свої дії і здійснюють політику, що враховує вимоги народу [5, с. 88]. Більше того, скандинавські країни, наприклад, випробували новітні демократичні механізми – участь робітників в управлінні підприємствами, повну відкритість політичного процесу, запровадження інституту омбудсменів, державне фінансування політичних партій тощо.

Хоча асоціації бізнесу й посідають привілейовані позиції, але це досягається завдяки їх багатству і престижу, а не офіційним санкціям чи регулюванню. Сам термін „групи тиску” (pressure groups) свідчить, що групи інтересів (в США, наприклад) не мають легкого доступу до привілеїв, і тому змушені вдаватися до лобювання, оскільки не володіють квазіурядовим статусом.

На думку Ф. Шміттера, при оцінюванні явища корпоратизму необхідно встановити, що в демократичній моделі є пріоритетнішим – участь чи відповідальність, а також визначити критерій демократичності політичної системи. Якщо керуватися „класичною” точкою зору, відповідно до якої демократія має заохочувати індивідів до участі у прийнятті суспільно значимих рішень, а всі державні органи – виявляти рівну відкритість стосовно вимог громадян, то вплив корпоратистських механізмів варто вважати негативним. Якщо ж звернутися до тих параметрів явища, що виявляються на „виході”, і подивитися на проблему з точки зору реальної відповідальності владних органів за свої дії та ступінь врахування в цих діях потреб громадян, то оцінка корпоратизму буде значно позитивнішою.

При вивченні політичних систем дослідники прагнуть врахувати, з одного боку, весь спектр груп інтересів, що діють на політичній арені як у вигляді асоціацій, так і тих, які не мають формальної організації, а з іншого – особливість взаємодії груп інтересів із структурами державної влади. Це свідчить про тенденції синтезу плюралістичного й інституціонального підходів у дослідженні політичних систем і процесів.

Так, Г. Алмонд, класифікуючи групи інтересів, які помітно впливають на політичний процес, вирізняє чотири їх види. Поряд з асоційованими групами він виокремлює інституціональні групи інтересів, неасоційовані групи інтересів і протестні, або аномічні, групи інтересів [9, с. 72]. До

інституціональних зараховуються групи, що формуються на базі таких суспільних інститутів, як церква, армія, державна бюрократія, депутатський корпус. Поведінка їх членів відзначається, як правило, високим рівнем групової (корпоративної) солідарності та ієрархією. Високий рівень організації і наближення до структур управління забезпечує цим групам успіх у політичному лобюванні. І хоча, відповідно до свого формального становища у структурі влади, вони покликані забезпечувати реалізацію суспільних інтересів, на практиці найчастіше відбувається підміна суспільних інтересів інтересами приватними та вузькогруповими.

Найпомітніша діяльність інституціональних груп інтересів у суспільствах з нерозвиненою громадянською структурою, де асоційовані групи ще не склалися, отже немає можливості для мобілізації серйозних ресурсів заради забезпечення підтримки. В цих умовах функцію артикуляції суспільних інтересів беруть на себе інституціональні групи інтересів – армія, партійні фракції, урядова бюрократія, промислові корпорації.

Неасоційовані групи інтересів, навпаки, рідко бувають добре організованими, а їх політична активність виявляється найчастіше епізодичною. Однак, на відміну від асоційованих груп, вони, будучи заснованими на особистих зв'язках, мають низку переваг, що дозволяє їм ефективніше впливати на політичний процес. Іноді такі групи можуть виявити себе на політичній арені чи як асоційовані, чи як протестні, особливо коли йдеться про виступи національних меншин.

Протестні групи інтересів є здебільш спонтанними. Вони формуються раптово, без попередньої організації чи плану, за умови, коли багато індивідів однаково реагує на фрустрацію, обман чи потрапляє під вплив інших сильних емоцій. Індивіди, що піддавалися тривалому фрустраційному впливові, можуть дати вихід своєму гніву у вуличних безладях та інших протиправних діях, що супроводжуються насиллям. Там, де немає організованих груп або де вони не домоглися адекватного представництва в політичній системі, невдоволення може спалахнути актом непокори – під впливом випадкових обставин або з появою лідера.

Розглядаючи неасоційовані групи інтересів, Г. Алмонд звертає особливу увагу на групи комунального типу (сільські спільноти, дрібний бізнес, етнічні групи, клієнтели) як різновид неасоційованих груп інтересів. Їх перевага у вищому, у порівнянні з асоційованими групами, ступені згуртованості, оскільки в основі комунальних, особливо традиційних груп лежать неформальні, особисті зв'язки між учасниками. Ще вище оцінюється значимість комунальних груп інтересів у класифікації Ж. Блонделя. На його думку, все розмаїття груп, які беруть участь у політичному процесі, умовно можна розділити на два ідеально сконструйовані типи – комунальні й асоційовані. До першого він відносить

групи, що втілюють структурні відносини, які склалися в суспільстві, а до другого – функціональні [11, с. 126].

Якщо люди усвідомлюють себе членами комунальних груп, то можна сказати, що вони і належать до них. Членство в них неформальне. Суб'єктивне відчуття приналежності – єдиний індикатор їх існування, тоді як членів асоційованих груп поєднує спільна мета (як правило – офіційно заявлена) та наявність формальної структури. Ж. Блондель підкреслює, що різниця між двома типами груп має не характер дихотомії, а відповідає двом полюсам. На одному перебувають такі спільноти, як родина, плем'я, етнічні, релігійні або професійні групи, що об'єднують людей за спільною ознакою. На іншому – групи, що мають цільовий характер безвідносно до його змісту – ідеологічного, ділового чи розважального. Той, хто прилучається до таких організацій, робить це не завжди через цілі, на досягнення яких ці організації орієнтуються, але найчастіше все ж через них.

Між цими двома полюсами міститься велика кількість груп, що орієнтуються на досягнення певних цілей, але їх учасників поєднують і зв'язки психологічного характеру.

Комунальні групи прямо або через залежні асоціації, які вони допомагають створювати, відіграють значну роль в суспільстві. Ж. Блондель виокремлює чотири основні типи комунальних груп, що впливали і продовжують впливати на загальні характеристики політичної системи: племінні (або клієнтельні), етнічні, релігійні та класові. На відміну від Г. Алмонда, Ж. Блондель схильний розглядати як різновид комунальних груп (поряд з етнічними, професійними і консьюмеристськими) й інституціональні групи інтересів, що за необхідності трансформуються в асоційовані групи або створюють залежні структури, побудовані за принципом асоціації [9, с. 112].

Отже, синтез інституціонального і корпоративного підходів при дослідженні політичних процесів і структур дозволяє не тільки повніше представити весь спектр груп інтересів, які діють на політичній сцені, – асоційованих, комунальних, інституціональних, протестних і т. д., але й адекватніше описати розмаїття конкретно-історичних форм демократичних політичних систем та громадянського суспільства в цілому.

Література:

1. **Камакин А.** Минюст займется расчисткой политического поля. // Независимая газета. – 1999. – 21 мая.
2. **Лепехин В.** Лоббизм. – М., 1995.
3. Неурядові аналітичні центри в Україні: пропозиція і попит. // Національна безпека і оборона - №10, 2003.
4. **Руссо Ж.-Ж.** Об общественном договоре... // Руссо Ж.-Ж. Трактаты.

- М., 1969.
5. **Смелзер Н.** Социология. – М., 1991.
  6. **Уилсон Дж.** Американское правительство. – М., 1990.
  7. Федералист: Политические эссе Александра Гамильтона, Джеймса Мэдисона, Джона Джея. – М., 1994.
  8. **Шмиттер Ф.** Неокорпоратизм. // Полис. – 1997. – № 2.
  9. **Almond G., Powell B.** Comparative Politics Today: A World View. – N.-Y., 1995.
  10. **Bently A.** Process of Government. – N.-Y., 1908.
  11. **Blondel J.** Comparative Government: An Introduction. – Cambridge, 1995.
  12. **Cooly C. H.** Social Organization. – N.-Y., 1909.
  13. **Dahl R.** A Preface to Democratic Theory. – Chicago, 1956.
  14. **Dahl R., Lindblom Ch.** Politics, Economics and Welfare. – N.-Y., 1976.
  15. **Gellner E., Waterbure J.** Patrons and Clients in Mediterranean Societies. – L., 1977.
  16. **Hancock M.D.** West Germany: The Politics of Corporatism. – N.-J., 1989.
  17. **Keeler J.** The Politics of Neocorporatism in France. – N.-Y., 1987.
  18. **Laski H.** Foundations of Sovereignty. – L., 1921.
  19. **Laski H.** Studies in the Problem of Sovereignty. – L., 1917.
  20. **Lindblom Ch.** Politics and Markets. – N.-Y., 1977.
  21. **Odegard P.** Pressure Politics. – N.-Y., 1928.
  22. **Parsons T.** The system of modern societies. – N.-J., 1971.
  23. **Tonnes F.** Gemeinschaft und Gessellschaft: Achte, verbesserte Aufl. – Leipzig, 1935.
  24. **Truman D.** The Governmental Process. – N.-Y., 1951.
  25. **Williamson P. J.** Variates of Corporatism: Theory and Practice. – Cambridge, 1985.
  26. **Wilson G.** Business and Politics. – N.-J., 1985.
  27. **Zeigler H.** Interest Groups. // Encyclopedia of Government and Politics. – N.-Y., 1992.